

АВТОНАРАТИВ ЯК МЕТОД ДІАГНОСТИКИ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто автонаратив як метод діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Описано критерії для аналізу автонаративу. Проаналізовано частоту вживання смислових одиниць, що відображають професійно значущі характеристики особистісної зрілості. Наводяться приклади використання інших методів діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Доведено, що автонаратив є важливим методом діагностики професійного Я-образу, оскільки оповідач автонаративу і його головний герой співпадають.

Ключові слова: автонаратив, діагностика, метод, професійно значуща характеристика, особистісна зрілість, майбутній психолог, критерій, смислова одиниця, Я-образ, Я-теперішнє, Я-майбутнє, Я-професіонал, індивідуальна форма роботи, констатувальний експеримент.

В статье рассмотрено автонаратив как метод диагностики профессионально значимых характеристик личностной зрелости будущих психологов. Описаны критерии для анализа автонаратива. Проанализирована частота употребления смысловых единиц, которые отображают профессионально значимые характеристики личностной зрелости. Приводятся примеры использования других методов диагностики профессионально значимых характеристик личностной зрелости будущих психологов. Доказано, что автонаратив является важным методом диагностики профессионального Я-образа, поскольку рассказчик автонаратива и его главный герой совпадают.

Ключевые слова: автонаратив, диагностика, метод, профессионально значимая характеристика, личностная зрелость, будущий психолог, критерий, смысловая единица, Я-образ, Я-нынешнее, Я-будущее, Я-професіонал, індивідуальна форма роботи, констатуючий експеримент.

В умовах сучасної гуманізації суспільства гармонійний розвиток особистості, розвиток її потенційних можливостей є актуальною проблемою. Особливої значущості проблема саморозвитку набуває під час загальноосвітньої і професійної підготовки. Заклади освіти

зобов'язані створити відповідні розвивальні умови для оптимізації особистісного зростання кожного учня, студента.

Соціальні та економічні негаразди призводять до проблем в особистісному розвитку, що зумовлює потребу суспільства в професії психолога. Більшість дослідників головним компонентом психологічної готовності до професійної діяльності психолога називають особистісне зростання, що передбачає прагнення майбутнього фахівця до найповнішого вияву і розвитку власних можливостей. На важливості особистісного зростання і самоактуалізації майбутніх психологів наголошують Н. О. Антонова, Т. І. Білуха, Ю. Г. Долінська, Б. Б. Іваненко, Л. М. Кобильнік, Л. В. Логінова, О. О. Міненко, Л. В. Мова, Т. Б. Партико, Л. І. Рибачук та ін.

Між проблемою клієнта і рівнем особистісної зрілості психолога існує кореляція. А. Г. Лідерс зауважує, що ведучою діяльністю психолога по відношенню до клієнта є їх співрозвиток, співособистісний ріст. Вирішення проблеми клієнта є не тільки крок клієнта в особистісному рості, але і крок в особистісному рості психолога. Для того, щоб допомогти у розв'язанні проблеми клієнта, психолог повинен мати вищий, ніж у клієнта рівень особистісної зрілості.

Теоретичний аналіз психологічної літератури свідчить про те, що, незважаючи на багатоплановість психологічних досліджень проблем особистісної зрілості і професійно важливих якостей психолога, недостатньо з'ясованою залишилась проблема професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Актуальним є питання діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Малодослідженою є проблема використання автонаративу як методу діагностики. Це стало метою для написання статті – вивчити автонаратив як метод діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів.

Під час теоретичного дослідження доведено, що професійно значущими характеристиками особистісної зрілості майбутніх психологів є: саморегуляція, комунікабельність, інтелектуальність, креативність, Его-ідентичність, аутентичність, позитивна Я-концепція, відповідальність, самостійність, індивідуалізм, моральність, трансцендентність, самоактуалізація. Емпіричне вивчення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів проводилося серед студентів, які навчаються на I–V курсах за спеціальністю “Психологія”.

На основі складеної діагностичної методики у констатувальному експерименті проведено вивчення професійно значущих

характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Метод діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів: опитувальник особистісної зрілості О. С. Штепи, самоактуалізаційний тест Е. Шострома, 16-факторний опитувальник Кеттелла, короткий індекс самоактуалізації (SI) А. Джонса, Р. Крендела, шкала ясності Я-концепції (SCC) Д. Кемпбела, опитувальник “Ставлення до життя, смерті і кризової ситуації” А. А. Баканової.

Досліджувані писали автонарратив на тему “Я – професійний психолог” для вивчення наявності в Я-образі майбутнього психолога професійно значущих характеристик особистісної зрілості. Автонарратив – розповідь людини про себе, що передбачає індивідуальну форму роботи. На думку Т. М. Титаренко, “нарратив про себе завжди і привілейований, і дуже проблематичний, оскільки рефлексивний: адже наратор (оповідач) і головний герой нарративу – одна й та сама особа” [1-6]. Отже, автонарратив є методом діагностики Я-образу оповідача. Тому його можна застосовувати для вивчення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Написання нарративів як особливу форму роботи у психологічній практиці досліджували О. Джужа, Ю. О. Масієнко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, О. М. Шиловська та ін.

Під час написання автонарративу досліджуваним пропонувалося дати відповідь на такі запитання: “Який я зараз як особистість і професіонал? Яким я прагну стати психологом в майбутньому?” Шляхи особистісного і професійного зростання. Критеріями оцінювання твору-роздуму “Я–професійний психолог” є складові моделі професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів: позитивна Я-концепція, відповідальність, аутентичність, самостійність, саморегуляція, інтелектуальність, креативність, самоактуалізація, комунікабельність, трансцендентність, моральність, індивідуалізм, Его-ідентичність.

Виділялися особливості написання творів майбутніми психологами. Проаналізовано частоту використання виділених критеріїв відносно Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал”. Крім цього, обчислено загальну частоту використання інформативних одиниць за виділеними критеріями. Результати подано у таблиці 1.

За даними таблиці 1, професійно значущою характеристикою особистісної зрілості, що найчастіше вживається у творах “Я–професійний психолог”, є інтелектуальність (31,5% всіх інформативних одиниць за виділеними критеріями). Це свідчить про те,

що більшість майбутніх психологів надають великого значення інтелектуальності як професійно значущій характеристиці особистісної зрілості майбутнього психолога. Інтелектуальні здібності мають однаково велику значущість для студентів усіх курсів. Більшість досліджуваних зазначають, що зараз підвищують свій інтелектуальний розвиток: “намагаюся щорічно поповнювати свій резерв знань”, “навчаюся”, “здобуваю знання” і т. п. Порівнюючи Я-образи “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” за критерієм, інтелектуальність варто відмітити, що частота вживання їх майже однакова: 31,6% і 31,5% відповідно. Майбутні психологи мають розумові здібності і прагнуть їх розвивати ще більше.

Таблиця 1

**Контент-аналіз твору-роздуму “Я – професійний психолог”
(кількість інформативних одиниць за критеріями)**

№ з/п	Критерії	Частота використання (у %)		Заг. част. викор.	Ранжування (№з/п)
		Я-теп.	Я-майб.		
1	Позитивна Я-концепція	3,8	0,6	1,3	3
2	Відповідальність	3,8	2,6	2,8	4
3	Аутентичність	1,3	–	0,3	1
4	Самостійність	7,5	2,6	3,6	5
5	Саморегуляція	–	7,1	5,6	6
6	Інтелектуальність	31,6	31,5	31,5	10
7	Креативність	–	0,3	0,3	1
8	Самоактуалізація	1,3	22,5	18,2	8
9	Комунікабельність	24,1	18	19,2	9
10	Трансцендентність	2,5	0,3	0,8	2
11	Моральність	24,1	14,5	16,4	7
12	Індивідуалізм	–	–	–	–
13	Его-ідентичність	–	–	–	–

Менший відсотковий показник від загальної частоти використання у творах мають комунікабельність (19,2%), прагнення до самоактуалізації (18,2%), моральність (16,4%). Досліджувані надають перевагу цим характеристикам як професійно значущим для психолога.

Комунікабельність є складовою частиною Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на всіх курсах. Більше про комунікабельність говорять студенти молодших курсів, а менше – старшокурсники. 24,1% з частоти використання у Я-образі “Я-теперішній професіонал” займає кому-

нікабельність. Тоді як в Я-образі “Я-майбутній професіонал” комунікабельність має 18% частоти вживання.

Різниця між кількістю інформативних одиниць, що свідчать про самоактуалізацію в Я-образах “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” є більше 20,5% (1,3% і 22,5% відповідно). Прагнення до самоактуалізації є складовою частиною Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на старших курсах. На першому і другому курсах самоактуалізація входить лише до складу Я-образу “Я-майбутній професіонал”. Це пояснюється тим, що старшокурсники не лише планують самоактуалізацію в майбутньому, але і виконують конкретні кроки до її набуття вже в теперішньому. Для майбутніх психологів випускних курсів самоактуалізація є актуальною для професійного вдосконалення і особистісного зростання.

Моральність входить до складу Я-образів “Я-теперішній професіонал” і “Я-майбутній професіонал” на всіх курсах, найбільше на неї вказували випускники. Переважає кількість інформативних одиниць моральності за образом “Я-теперішній професіонал” (24,1%). Образ “Я-майбутній професіонал” має 14,5% частоти вживання одиниць про моральність. Тобто в образі Я-реальне моральність описується більше, ніж в образі Я-ідеальне майбутнього психолога. Це свідчить про те, що психологи вважають властивими їм моральні якості в більшій мірі, ніж ті, які їм потрібно розвивати.

В меншій кількості присутня загальна частота використання інформативних одиниць, що свідчать про саморегуляцію (5,6%). Варто зауважити, що в образі “Я-теперішній професіонал” інформативні одиниці про саморегуляцію відсутні, а в образі “Я-майбутній професіонал” складає 7,1%. Майбутні психологи вважають, що в них немає саморегуляції, хоча вважають, що ідеальний психолог повинен нею володіти. Саморегуляція, як професійно значуща характеристика психолога, найбільш описана на першому курсі, що свідчить про важливість саморегуляції для першокурсників, які, можливо, є імпульсивними.

Самостійність у загальній частоті вживання інформативних одиниць займає 3,6%. Незалежність як складова образу “Я-теперішній професіонал” складає 7,5%, а в образі “Я-майбутній професіонал” має 2,6%. Тобто майбутні психологи вважають незалежність вже притаманною собі характеристикою більше, ніж такою, до якої варто прагнути.

Загальна частота використання інформативних одиниць про відповідальність складає 2,8%. Більш вираженою відповідальність

є в Я образі “Я-теперішній професіонал” (3,8%), ніж “Я-майбутній професіонал” (2,6%). Важливість відповідальності як професійно значущої характеристики психолога зростає з кожним курсом навчання: найменше про неї пишуть першокурсники, а найбільше – п’ятикурсники.

Позитивна Я-концепція у загальній частоті вживання інформативних одиниць займає 1,3%. Це низький відсоток з максимальних 100%. Важливість позитивної Я-концепції в незначній мірі описували студенти всіх курсів. Про наявність позитивної Я-концепції у майбутніх психологів свідчить 3,8% частоти використання інформативних одиниць з образу “Я-теперішній професіонал”. Разом з тим, 0,6% інформативних одиниць образу “Я-майбутній професіонал” свідчить про включення студентами позитивної Я-концепції до бажаних майбутніх професійних характеристик.

Найменша загальна частота використання інформативних одиниць (менше 1%) належить трансценденції (0,8%), аутентичності і креативності (по 0,3%). Ці характеристики до образу “Я-професіонал” включали майбутні психологи старших курсів. Найбільш вираженою з цих якостей в образі “Я-теперішній професіонал” є трансцендентність (2,5%) (“для мене психологія – це сенс життя”). Менше виражена аутентичність (1,3%), яка в образі “Я-майбутній професіонал” у досліджуваних не описана. Креативність не визначена майбутніми психологами в образі “Я-теперішній професіонал”, але виділена як бажана професійно значуща характеристика психолога в образі “Я-майбутній професіонал” (0,3%). Також 0,3% частоти вживання кількості інформативних одиниць в образі “Я-майбутній професіонал” займає трансцендентність.

Отже, найбільше відсоткове значення за частотою вживання інформативних одиниць в образі “Я-теперішній професіонал” належить інтелектуальності (31,6%). На високому рівні знаходиться також комунікабельність і моральність (по 24,1%). На нижчому рівні розміщені незалежність (7,5%), позитивна Я-концепція і відповідальність (по 3,8%). Найнижчий рівень належить прагненню до самоактуалізації (1,3%). Саморегуляція, креативність, індивідуалізм і Его-ідентичність не описані майбутніми психологами в образі “Я-теперішній професіонал”. Це може свідчити про відсутність даних характеристик у досліджуваних (що малоймовірно), або про ненадання їм значущості. Послідовність частоти використання характеристик образу “Я-теперішній професіонал” відображає вираженість якостей теперішнього Я-

образу майбутніх психологів, які виділені ними як професійно значущі.

В образі “Я-майбутній професіонал” найвищу частоту використання інформативних одиниць має інтелектуальність (як і в образі “Я-теперішній професіонал”), що складає 31,5%. На середньому рівні частоти вживання у тексті знаходяться прагнення до самоактуалізації (22,5%), соціабельність (18%) і моральність (14,5%). Низький рівень частоти використання мають саморегуляція (7,1%), відповідальність і незалежність (по 2,6%) і позитивна Я-концепція (0,6%). Аутентичність не виділена майбутніми психологами як професійно значуща характеристика психолога. Відсотковий показник характеристик образу “Я-майбутній професіонал” свідчить про думку студентів щодо важливості для майбутнього психолога відповідних характеристик в образі ідеального психолога.

Варто зауважити, що в творах майбутні психологи не описували характеристики Его-ідентичності та індивідуалізму, що може свідчити про незначущість цих якостей для них у професійному становленні. Проте ці характеристики виділено як професійно важливі для особистісної зрілості майбутніх психологів, тому потрібно звернути увагу на розвиток цих якостей.

Шляхи особистісного і професійного зростання не описали 25% досліджуваних. Це може свідчити про невизначеність майбутніх психологів з цього питання. Часто студенти взаємозамінюють шляхи особистісного і професійного зростання описом зовнішніх характеристик майбутньої професійної діяльності (“кабінет добре облаштований”, “великий контингент клієнтів”, “свій кабінет” і т. п.). Досліджувані також зазначали заклад, в якому бажають працювати: “працювати в дитячому садку”, “психологічний центр”, “працювати психологом у загальноосвітньому закладі”, “власний консультаційний центр” і т. д.

Опис шляхів особистісного і професійного зростання відрізняється залежно від курсу. Першокурсники найчастіше говорять про вдосконалення власних особистісних якостей, набуття навичок самоконтролю, стриманості, впевненості, тактовності, співпереживання, справедливості, толерантності, розвиток комунікативних та інтелектуальних навичок. Менше студенти говорять про прийняття участі в конференціях, відвідування тренінгів, інших професійно спрямованих заходів. Першокурсники ще недостатньо знайомі з цими формами професійного й особистісного вдосконалення. Третина першокурсників не описали шляхи власного професійного та особистісного росту. Можливо, їм не

вистачає відповідного досвіду, вони не замислювалися над цим раніше, або не прагнуть розвиватися як професіонали.

Досліджувані другого курсу часто писали про самоосвіту, самовиховання, “роботу над собою”, самовдосконалення, само-реалізацію. Ці студенти усвідомлюють взаємовплив професійного і особистісного. Студенти третього курсу найчастіше описують такі шляхи особистісного і професійного вдосконалення: “дослідження літературних надбань видатних психологів”, “робити свої наукові внески”, відвідування різноманітних курсів, семінарів, колоквиумів, тренінгів, конференцій, “консультативних курсів і гуртків”, “брати участь у різноманітних проектах” та ін. Часто зазначено “працювати над собою, вдосконалюватися, аналізувати постійно свою роботу”, “не переставати вчитися”, “поповнювати і покращувати свої знання”. Третьокурсники велике значення надають практиці, оскільки уже мали активну практику, що дала їм важливий досвід. Більшість майбутніх психологів пише про важливість самоконтролю. Незначна частина третьокурсників говорить про вдосконалення особистісних якостей. Декілька студентів звернули увагу, що для психолога потрібне “постійне професійне зростання”, “вдосконалення своїх професійних вмінь”, “самореалізація, коли людина стає психологічно зрілою і здатною до творчої праці, що дуже важливо для психологів”. Це передбачає погляд на професію психолога як взаємодію професійних і особистісних аспектів, їх постійне вдосконалення.

Студенти випускних IV–V курсів найбільше говорили про важливість поєднання теоретичних знань і практичних умінь і навичок. На їх думку, щоб бути психологом-професіоналом потрібно працювати над собою, корегувати свої якості, читати психологічну літературу, спілкуватися з фахівцями, переглядати наукові фільми і телепередачі, занотовувати свої думки і почуття. Студентка випускного курсу написала: “Професіонал має допомогти клієнту позбутися його страхів, але, перш за все, він має позбутися їх у своїй свідомості, та не тільки страхів, а й образ. Якщо духовно буде професіонал “чистий”, то і думки, і діяльність будуть спрямовані на допомогу людям”. Студентка описала звільнення психолога від використання негативних емоцій, захисних механізмів, що заважатимуть у його професійній діяльності. П’ятикурсниця зазначила: “Для початку я б хотіла вирішити власні проблеми, внутрішні конфлікти, страхи і тривоги, оскільки розумію, що без цього я не зможу стати психологом”. Інша студентка зауважила: “фізичне здоров’я не принесе щастя за відсутності здоров’я психічного”. Варто зауважити, що на молодших курсах про психічне здоров’я не згадувалося.

Студенти пишуть, що “психолог – це стан душі і спосіб мислення, спосіб життя”, “психолог – душевний лікар”, “психолог має бути Психологом, тобто професіоналом з великої літери”, “психолог – це покликання, як художник чи поет”. Як зазначила другокурсниця, “шляхи зростання кожен вибирає сам”. Існує різниця між обраними напрямками професійного й особистісного росту, яка залежить від курсу, на якому навчаються майбутні психологи (це впливає на досвід їх професійної підготовки), від рівня особистісної зрілості (вона впливає на професійний потенціал психолога).

Проаналізовано шляхи професійного й особистісного зростання майбутніх психологів. Студенти молодших курсів при описі шляхів професійного і особистісного зростання часто розкривають зовнішні характеристики майбутньої професійної діяльності, говорять про важливість читання психологічної літератури, вдосконалення власних особистісних якостей. Студенти випускних курсів найчастіше описують такі шляхи особистісного і професійного вдосконалення: робити свої наукові внески, відвідувати різноманітні курси, семінари, колоквиуми, тренінги, конференції, консультативні курси і гуртки, різноманітні проекти; спілкуватися з фахівцями, перегляд наукових фільмів і телепередач, ведення щоденників. Отже, студенти старших курсів описують більшу кількість доцільних і ефективних шляхів професійного та особистісного зростання, з якими вони більш знайомі, ніж студенти молодших курсів.

Враховувалося використання респондентами захисних механізмів при написанні наративу. Наприклад, малий розмір твору, відмова писати твір та ін. Студенти з високим рівнем особистісної зрілості зазначали про важливість самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації, їх твори великі за обсягом. Тоді як майбутні психологи з низьким рівнем особистісної зрілості більше уваги звертають на зовнішні характеристики професійної діяльності психолога, їх твори невеликі за об'ємом. Декілька майбутніх психологів у творі застосували певні захисні механізми. Наприклад, відмовилися писати твір чи мали невеликий розмір твору, що не розкривав його змістовних характеристик. Використання захисних механізмів характерно для студентів молодших курсів.

Отже, автонаратив є важливим методом діагностики професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. Це зумовлено тим, що автор (оповідач) автонаративу і його головний герой – це одна особа, що служить методом діагностики Я-образу досліджуваного (і професійного Я-образу, в тому числі).

Перед застосуванням автонаративу важливо виділити критерії для його аналізу. Критеріями для аналізу автонаративу “Я – професійний психолог” є смислові одиниці, що відображають професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів: саморегуляція, комунікабельність, інтелектуальність, креативність, Его-ідентичність, аутентичність, позитивна Я-концепція, відповідальність, самостійність, індивідуалізм, моральність, трансцендентність, самоактуалізація. За результатами дослідження, професійно значущою характеристикою особистісної зрілості, що найчастіше вживається у творах “Я–професійний психолог”, є інтелектуальність. Разом з тим, у творах не описано індивідуалізм та Его-ідентичність.

Для ґрунтовного вивчення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів важливим є застосування комплексу методик. Тому **перспективами** подальшого дослідження проблеми є створення ефективної діагностичної програми вивчення професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів і застосування її на практиці.

Список використаних джерел

1. Актуальные проблемы психологии. – Том 2. Психологическая герменевтика / Н. В. Чепелева. – К., 2001. – Вып. 1. – 127 с.
2. Актуальные проблемы психологии. Том 2. Психологическая герменевтика / Н. В. Чепелева. – К., 2002. – Вып. 2. – 140 с.
3. Джужа О. Особистий наратив як модель вивчення етнокультурних особливостей ідентичності / О. Джужа // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 49–60.
4. Масієнко Ю. О. Структурно-динамічні ознаки “я-тексту” особистості : Дис... канд. психол. наук: 19.00.01. – Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 254 с.
5. Титаренко Т. М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості: [Електронний ресурс] // Соціальна психологія. – 2008. – № 6 (32). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=93&c=2270>
6. Шиловська О. М. Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Загальна психологія. Історія психології” / О. М. Шиловська. – К., 2003. – 22 с.

In the article it is considered autonarrative, as a method of diagnostics professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists. Criteria are described for the analysis of autonarrative. Frequency of the use of semantic units which represent meaningful descriptions of personality maturity professionally is analyzed. Examples of the use of other methods of diagnostics professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists are made. It is well-proven that autonarrative is the important method of diagnostics of professional self-conception, as retell of autonarrative and him protagonist coincide.

Keywords: autonarrative, diagnostics, method, professionally meaningful description, personality maturity, future psychologist, criterion, semantic unit, self-conception, self-present, self-future, self-professional, individual form of work, experiment.

Отримано: 1.02.2012 р.

УДК:373.2.011.3 –51

Н.С.Дмитріюк

Специфіка формування у вихователів соціально-перцептивних здібностей (на прикладі аналізу розвивально-корекційної програми тренінгового навчання)

У статті розкриваються психолого-педагогічні аспекти реалізації тренінгу для педагогів в галузі основ розуміння та корекції ними психічних станів дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: соціальна перцепція, тренінг, розуміння.

В статье раскрываются психолого-педагогические аспекты реализации тренинга для педагогов в отрасли основ понимания и коррекции ими психических состояний детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: социальная перцепция, тренинг, понимание.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема виховання та навчання підростаючих поколінь на засадах особистісного підходу обумовлена змінами, що проходять у сучасному суспільстві.